

A. CZYŻEWSKI, A. GRZELAK, J. JANKOWIAK

SYTUACJA EKONOMICZNO-FINANSOWA POPEGEEROWSKICH GOSPODARSTW ROLNYCH W WIELKOPOLSCE I W POLSCE

1. UWAGI WSTĘPNE

Przedmiot badań w niniejszej analizie to gospodarstwa rolne o powierzchni powyżej 100 ha użytków rolnych utworzone na bazie byłych PGR. Badaniami objęto jednostki z regionu Wielkopolski (woj. poznańskie, leszczyńskie, konińskie, kaliskie) oraz ogólnie z całego kraju (rys. 1). W pierwszym przypadku wykorzystano badania własne autorów, które zostały szczegółowo przedstawione w dalszej części opracowania, w drugim, wyniki badań IERiGŻ¹. Z uwagi na to, że 1996 r. był drugim po 1995 r. rokiem o względnie ustabilizowanej sytuacji ekonomicznej gospodarstw utworzonych po byłych PGR-ach² przyjęto, że badania sytuacji gospodarstw popegeerowskich w regionie Wielkopolski, przeprowadzone dla tego roku stanowią podstawę do porównań i analiz pozycji ekonomicznej tych jednostek na tle sytuacji w kraju. W przypadku badań ogólnokrajowych wykorzystano dane z lat 1994 - 1996 oraz z 1997 r., przy czym do porównań z badaniami regionalnymi przyjęto 1996 r. Badania te prowadzone są sukcesywnie od 1993 r. Początkowo objęto nimi 31 jednostek (w 1993 r.). W następnych latach zwiększono próbę, do 125 gospodarstw (w 1996 r.), spośród 5000 istniejących³.

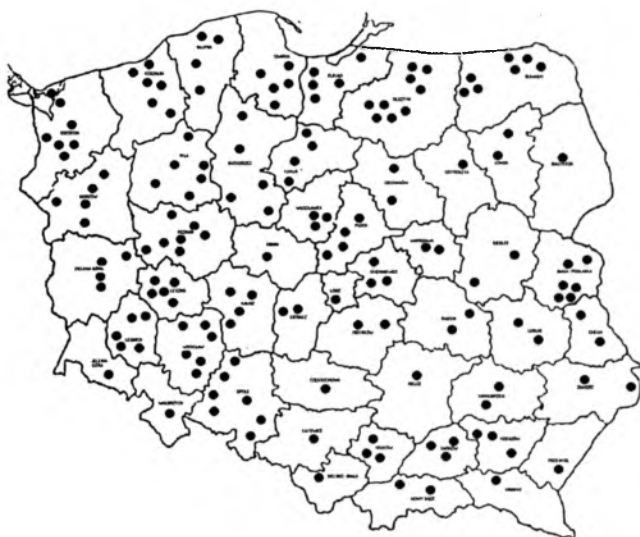
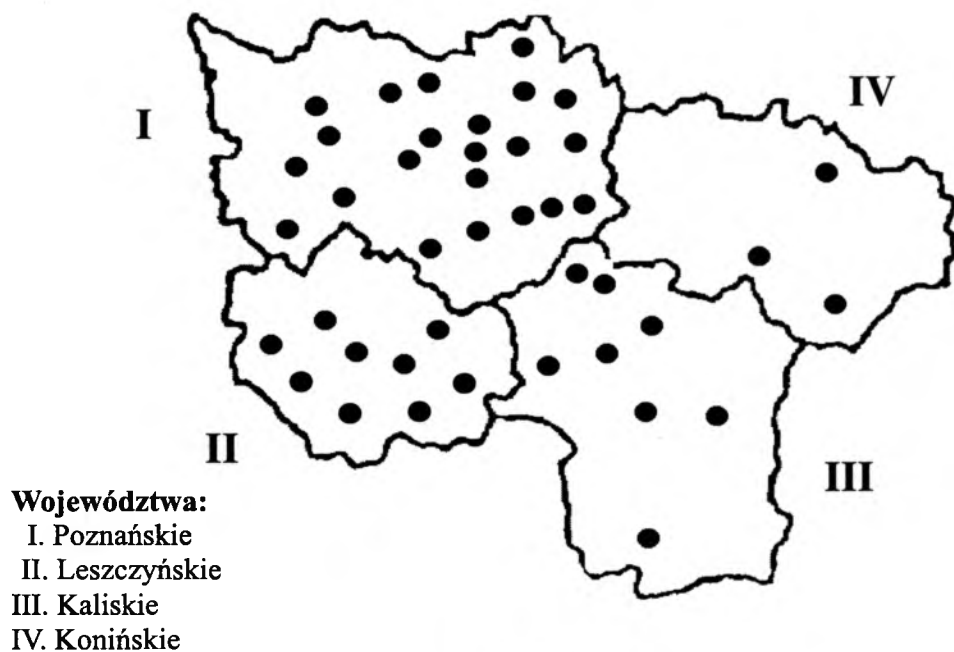
W przypadku badanych gospodarstw w skali Wielkopolski populację gospodarstw podzielono na cztery zasadnicze grupy (warstwy), przyjmując za wyznacznik klasyfikacji formę restrukturyzacji gospodarstwa. Wylosowano 140 jednostek spośród 282 istniejących, z czego dane uzyskano z 43. Z liczby tej w analizie uwzględniono 42. Na podstawie zebranych informacji można określić zarówno stopień dostosowań gospodarstw powstałych na bazie majątku byłych PGR do warunków rynkowych jak również strategię ich działań na najbliższe lata. Metodą doboru było losowanie warstwowe⁴. Za warstwy uznano gospodarstwa zrestrukturyzowane według jednej z czterech wymienionych ścieżek (tab. 1). Przedstawiono tam także dane dotyczące wielkości populacji oraz przebadanych jednostek. Założono, że ok. 10% reprezentacja ogólnej liczby jednostek każdej warstw i grup jest wia-

¹ W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR*, IERiGŻ, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, 411, Warszawa 1997.

² J. Kulawik, *Czynniki wpływające na efektywność ekonomiczną przedsiębiorstw popegeerowskich*, "Zagadnienia Ekonomiki Rolnej", 1997/4 - 5.

³ Szacuje się, że na majątku przejętych nieruchomości rolnych przez Agencję powstało ok. 5 tys. wielkoobszarowych jednostek gospodarczych, por. A. Szczurówna, *Zmiany w strukturze agrarnej w Polsce*, "Agroprzemiany", 1997/10, s. 117.

⁴ R. Zasepa, *Badanie statystyczne metodą reprezentacyjną*, Warszawa 1962 r., s. 143.

Rys. 1. Rozmieszczenie badanych gospodarstw popegeerowskich w Wielkopolsce i w Polsce w 1996 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie kwestionariuszy ankietowych pt. „Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR w Wielkopolsce oraz zamierzenia na najbliższe lata” oraz W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR*, IERiGZ, Warszawa 1996.

rygodna w przeprowadzonych badaniach⁵. W przypadku jednostek dzierżawionych zastosowano podział na cztery grupy, przy czym cechą różnicującą przynależność danego gospodarstwa dzierżawionego do grupy było województwo: poznańskie, leszczyńskie, kaliskie lub konińskie. Narzędziem badawczym jakim posłużono się w badaniach sytuacji gospodarstw popegeerowskich w Wielkopolsce był kwestionariusz ankietowy pt.: „Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR w Wielkopolsce oraz zamierzenia na najbliższe lata” składający się podobnie jak w przypadku badań ogólnopolskich z dwóch części:

- ogólnej, opracowanej dla przeprowadzenia wywiadów z kadrą kierowniczą na temat samego gospodarstwa, planowanych zmian, jak również oceny przebiegu procesu prywatyzacji rolnictwa państwowego,
- tabelarycznej, służącej do zabrania materiałów źródłowych pochodzących z księgowości badanych gospodarstw.

W badaniach przeprowadzonych przez IERiGŻ uczestniczyło: 26 jednostek administrowanych, 30 spółek Agencji, 60 gospodarstw dzierżawionych oraz 7 nabytych w drodze zakupu (1996 r.). O wartości poznawczej próby decydował nie tyle jej rozmiar, co trafność zachowania najbardziej charakterystycznych dla danej zbiorowości struktur⁶. Założono przy tym, iż podana wielkość próby jest liczebnie wystarczająca do badań zmian wywołanych procesem prywatyzacji, uprawnia ona do wyciągania wniosków co do efektów restrukturyzacji oraz obserwacji tendencji w rolnictwie popegeerowskim⁷. Ponadto ciągłość badań w tych samych gospodarstwach zapewniła dość dokładny obraz poszczególnych faz ich rozwoju.

Tabela 1

Wielkość populacji oraz ilość przebadanych jednostek w poszczególnych grupach gospodarstw z regionu Wielkopolski

Lp.	Badane gospodarstwa	Wielkość populacji w danej grupie 1	Ilość przebadanych gospodarstw 2	% udział badanych jednostek w populacji danej grupy (1/2*100)
1	Administrowane	19	9	47,5
2	Spółki Agencji	11	6	54,5
3	Dzierżawione w województwach:	221	22	9,9
	poznańskim	91	8	8,8
	leszczyńskim	54	6	11,1
	kaliskim	48	5	10,4
	konińskim	28	3	10,7
4	Nabyte w drodze zakupu	31	5	16,1
	Razem	282	42	14,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wykazu gospodarstw utworzonych po byłych PGR w regionie działania AWRSP OT Poznań; Dane OT AWRSP w Poznaniu (stan na dzień 31.12.1996 r.).

⁵ J. Neyman, *Zarys teorii i praktyki badania struktury ludności metodą reprezentacyjną*, Warszawa 1933.

⁶ A. Rosner, *Uwagi w sprawie reprezentatywności badań ankietowych*, w: A. Szemberg (red.), *Zmiany społeczno-ekonomicznej struktury wsi 1967 - 1972*, „Studia i Materiały” IERiGŻ, Warszawa 1974, s. 23.

⁷ Por. W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne...*, op. cit., s. 7 - 8.

W celu pełniejszej analizy sytuacji gospodarstw popegeerowskich, coroczne badania sytuacji produkcyjno-ekonomicznej tych podmiotów uzupełniono dodatkowo o wyniki rankingu z 1996 r. i 1997 r. przedsiębiorstw rolniczych utworzonych w oparciu o majątek PGR. Ranking ten sporządził również IERiGZ⁸. Zestawienie to zawiera najistotniejsze wyniki ekonomiczne 300 najlepszych gospodarstw popegeerowskich uporządkowanych na skali według wskaźnika rentowności oraz w klasyfikacjach pomocniczych z zestawieniem jednostek według przychodów i wydajności pracy. Dane źródłowe do przeprowadzenia rankingu zebrano za pomocą ankiety (próbna 477 ankiet, 1996 r.). Za kryterium doboru gospodarstw do badań przyjęto areał użytków rolnych – dla gospodarstw zorganizowanych w formie osób prawnych (spółki) 500 ha, natomiast dla pozostałych 300 ha. Scharakteryzowana wyżej próba badawcza opisująca tytułowy problem w skali ogólnokrajowej stanowi punkt odniesienia do badań przeprowadzonych w Wielkopolsce.

2. CZYNNIKI PRODUKCJI W ZRESTRUKTURYZOWANYCH GOSPODARSTWACH

2.1. Ziemia

Badane w Wielkopolsce gospodarstwa użytkowały średnio od 255 ha dla jednostek nabytych w drodze zakupu do 3 261 ha dla spółek Agencji. W przypadku podmiotów w skali ogólnokrajowej było to odpowiednio: 774 ha i 1 772 ha (tab. 2). Tak znaczna dyspersja analizowanych wielkości w przypadku gospodarstw w Wielkopolsce wynikała z różnorodności działań Agencji w tym regionie w zakresie metod i form restrukturyzacji. Z danych z tabeli 2 wynika, że w kolejnych latach przeciętny obszar badanych w Polsce popegeerowskich gospodarstw, we wszystkich formach organizacyjnych, uległ zmniejszeniu. Spowodowane to było w znacznej mierze z przekazywaniem gruntów w użytkowanie głównie rolnikom indywidualnym na zasadach poddzierżawiania. Porównując odsetek ziemi nie użytkowanej rolniczo w badanych gospodarstwach dostrzeżono, że w regionie Wielkopolski odsetek gruntów nie użytkowanych nie przekraczał 1,6% dla wszystkich badanych form. W skali ogólnopolskiej natomiast udział ten był wyższy i wynosił od 1,2% dla spółek Agencji do 24,2% w przypadku gospodarstw nabytych w drodze zakupu. Tak wysoki udział, mógł wynikać z chęci poprawy rozłogu gruntów poprzez pozbywanie się gleb położonych w dalszej odległości od ośrodka gospodarczego. Równocześnie na przestrzeni lat 1994 - 1996 zaobserwowano zjawisko zmniejszenia udziału gruntów nie użytkowanych rolniczo w badanych jednostkach w kraju z 4,7% do 3,4%. Wynikało to m.in. z poprawy opłacalności uprawy zbóż w 1996 r., szczególnie pszenicy i żyta, a więc roślin o słabszych wymaganiach glebowych.

⁸ W. Guzewicz, J. Kulawik, D. Osuch, *Jak powstał ranking*, „Nowe Życie Gospodarcze”, 1997/37, s. 30 -31.

Tabela 2

Powierzchnia użytków rolnych w badanych gospodarstwach w skali Wielkopolski w 1996 r. oraz w Polsce latach 1994 - 1996

Formy organizacyjne gospodarstw	1994		1995		1996	
	UR	w tym nieużytki	UR	w tym nieużytki	UR	w tym nieużytki
Administrowane	a)	–	–	–	1970	5
	b)	1658	23	1567	1517	39
Spółki Agencji	a)	–	–	–	3261	25
	b)	1850	17	1777	1772	22
Dzierżawione	a)	–	–	–	794	10
	b)	1463	27	1394	1398	48
Zakupione	a)	–	–	–	255	4
	b)	840	408	739	774	187

a) badania gospodarstw w Wielkopolsce, b) badania ogólnopolskie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR, IERiGŻ, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy*, 411, Warszawa 1997, tabela 4 oraz danych z kwestionariuszy ankietowych pt. "Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR w Wielkopolsce oraz zamierzenia na najbliższe lata", Poznań 1997.

2.2. Zatrudnienie

Najbardziej mobilnym czynnikiem wytwórczym w procesie restrukturyzacji państwowego sektora rolnego była praca wyrażona liczbą zatrudnionych. Czynnikiem ten podlegał w okresie transformacji w byłych PGR-ach największym zmianom. Odzwierciedleniem tego była liczba pełnozatrudnionych na 100 ha UR (tab. 3). W Wielkopolsce wielkość badanego wskaźnika kształtowała się średnio na poziomie 5 - 6 osób, podczas gdy w Polsce było to ok. 6 osób. Największy poziom wskaźnika zatrudnienia w analizowanych zbiorowościach występował w spółkach Agencji. Wynikało to z charakteru produkcji prowadzonej przez te jednostki oraz z wielkości tych jednostek. Na ogół w spółkach produkcja była bardziej pracochłonna, co wpływało na wielkość tego wskaźnika. Niemniej jednak poziom osiągnięty przez tę formę organizacyjną wydaje się być nadmierny w stosunku do możliwości przedsiębiorstw rolniczych. Jednocześnie zatrudnienie w gospodarstwach w rejonie działania poznańskiego oddziału AWRSP było we wszystkich badanych formach, za wyjątkiem dzierżawy, niższe w porównaniu do jednostek ze zbiorowości ogólnokrajowej. Uwagę zwraca też, mniejsze zróżnicowanie wskaźnika zatrudnienia w poszczególnych formach organizacyjnych gospodarstw w regionie Wielkopolski w porównaniu do sytuacji w skali całego kraju. Można przyjąć, że zdeterminowane to było względnie korzystniejszą sytuacją rolnictwa popegeerowskiego w tym regionie, jak również relatywnie bardziej wyrównaną sytuacją ekonomiczną tych jednostek w momencie przekształceń własnościowych. W latach 1994 - 1996 zaobserwowano w Polsce spadek wskaźnika zatrudnienia na 100/ha UR. Dotyczyło to

wszystkich form organizacyjnych za wyjątkiem gospodarstw nabytych w drodze zakupu. W przyszłości należy się liczyć z dalszym spadkiem wskaźnika zatrudnienia we wszystkich omawianych formach, co zostało potwierdzone w najnowszych badaniach przeprowadzonych przez IERiGŻ⁹. Dokumentują one, iż największy spadek nastąpił w spółkach Agencji i jednostkach administrowanych. Wynikało to w znacznej mierze ze znacznego zatrudnienia na 100 ha UR w tych przedsiębiorstwach. Ponadto było to konsekwencją przejścia niektórych pracowników na renty i emerytury. Zmniejszenie zatrudnienia w sektorze popegeerowskim wynikało także z wprowadzenia nowych technik i technologii oraz zmian w poziomie i strukturze produkcji.

Tabela 3

Zatrudnienie w badanych gospodarstwach wielkoobszarowych w regionie Wielkopolski w 1996 r. oraz w skali ogólnokrajowej w latach 1994 - 1997 (liczba pełnozatrudnionych na 100 ha UR)

Forma organizacyjna gospodarstw	1994	1995	1996	1997
Administrowane a)	–	–	5,8	–
	7,1	6,9	6,1	5,9
Spółki Agencji a)	–	–	7,2	–
	11,5	10,5	10,0	9,9
Dzierżawione a)	–	–	5,4	–
	5,2	4,4	4,4	4,0
Zakupione a)	–	–	5,2	–
	3,8	5,9	6,1	5,8

a) badania gospodarstw w Wielkopolsce, b) badania ogólnopolskie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR*, IERiGŻ, Warszawa 1998, tabela 2 oraz danych z kwestionariuszy ankietowych pt. "Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw ...", op. cit.

2.3. Majątek

Gospodarstwa utworzone po byłych PGR-ach wyposażone zostały w znaczny majątek¹⁰ (tab. 4). Największym majątkiem zarówno w Wielkopolsce, jak i w skali ogólnokrajowej dysponowały jednostki relatywnie większe tj. spółki Agencji i gospodarstwa administrowane, natomiast dzierżawy i gospodarstwa nabyte poprzez zakup dysponowały znacznie mniejszymi aktywami całkowitymi. W przyszłości przewiduje się dalszy wzrost majątku, którym będą gospodarować jednostki popegeerowskie (tab. 4), przy

⁹ W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR*, IERiGŻ, Warszawa 1998.

¹⁰ W zestawieniu dane uzyskane z badanych gospodarstw w Wielkopolsce porównano z wynikami ogólnokrajowego rankingu. Niemniej z uwagi na to, że uwzględnione są tam jednostki najlepsze, w porównaniach z Wielkopolską skoncentrowano się głównie na analizie struktur i ich zróżnicowań, kładąc mniejszy nacisk na porównania wielkości absolutnych.

czym w przypadku gospodarstw dzierżawionych, z uwagi na stopniowe wykupywanie majątku nastąpi zwiększenie udziału aktywów własnych w aktywach całkowitych. Równocześnie w przypadku wskaźnika technicznego uzbrojenia pracy (*aktywa/1 zatrudnionego*) zaobserwowano, że jednostki administrowane i spółki Agencji osiągnęły niższe wielkości tego wskaźnika od dzierżaw. Sytuacja ta miała miejsce w przypadku badanych gospodarstw w rejonie działania poznańskiego oddziału AWRSP, jak i w Polsce. Ponadto uwagę zwraca relatywnie niski poziom badanego wskaźnika w przypadku gospodarstw nabytych w drodze zakupu w regionie Wielkopolski na tle podobnych w kraju. W przyszłości, przy braku dokapitalizowania, jednostki te mogą natknąć się na barierę wysokich kosztów i niskiej wydajności. Celowym więc wydaje się być współdziałanie gospodarstw indywidualnych w zakresie tworzenia grup producenckich, czy marketingowych¹¹. Warto w tym miejscu odnotować, że proces przekształceń własnościowych w rolnictwie popegeerowskim wpłynął pozytywnie na poziom technicznego uzbrojenia pracy gospodarstw. W momencie przejmowania PGR przez AWRSP wielkość technicznego uzbrojenia pracy była zdecydowanie niższa i wynosiła średnio 33,3 tys. zł dla regionu Wielkopolski oraz 38,7 tys. zł przeciętnie w Polsce¹². Świadczy to o zachodzącym w rolnictwie popegeerowskim procesie substytucji pracy kapitałem, co jest jedną z przesłanek do poprawy efektywności wykorzystania potencjału czynników wytwórczych w rolnictwie¹³ i wiąże się m.in. z wprowadzeniem nowych technologii produkcji¹⁴. Należy jednak zwrócić uwagę, że dalszy wzrost tego wskaźnika może w pewnym stopniu zostać ograniczony trudnościami dostosowania pracowników do nowych technik i technologii w gospodarstwach utworzonych po byłych PGR-ach¹⁵ oraz znacznym zużyciem majątku. W przypadku relacji *majątek/ziemia* najwyższy poziom w skali Wielkopolski odnotowano w spółkach Agencji, natomiast w skali ogólnopolskiej, w gospodarstwach administrowanych¹⁶. Celowe wydaje się przeto, zarówno dla spółek Agencji, jak i gospodarstw administrowanych, rozwijanie pracochłonnych kierunków produkcji. Wymagać to będzie jednak nakładów inwestycyjnych, gdyż posiadany obecnie majątek jest w znacznej mierze zużyty (40 - 50%) oraz „zamrożony” w nieefektywnych technikach produkcji¹⁷. Relatywnie niski poziom analizowanego wskaźnika, w obu

¹¹ Por. M. Woźniak, *Współdziałanie producentów rolnych szansą pokonania barier związanych z integracją z UE, w: Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską – nadzieje, szanse, obawy*, IV Kongres Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Szczecin 1997, s. 222 - 229.

¹² Obliczenia własne na podstawie danych z Raportu AWRSP za 1992 r.

¹³ Por. J. Kulawik, *Kapitał w rolnictwie*, Studia i monografie, IERiGŻ, Warszawa 1995, s. 67 - 69.

¹⁴ Por. W. Guzewicz, W. Józwiak, J. Kulawik, *Efektywność gospodarowania...*, op. cit., s. 25.

¹⁵ Por. W. Guzewicz, J. Kulawik, *Działalność inwestycyjna w przedsiębiorstwach rolniczych*, „Agroprolog”, 1997/11, s. 3.

¹⁶ W tych dwóch formach organizacyjnych w relacjach *aktywa/ziemia* i *aktywa/praca* uwzględniony jest także majątek dzierżawiony, za który jednostki te wnoszą opłatę w postaci czynszu dzierżawnego. W sumie zwiększa się w ten sposób zasób czynników wytwórczych, z drugiej strony osiągnięta w tych gospodarstwach nadwyżka finansowa jest w większym stopniu obciążona w porównaniu do pozostałych omawianych form. Jednak z uwagi na to, że sytuacja ekonomiczna uzależniona jest zarówno od wielkości zasobu, jak i efektywności wykorzystania czynników produkcji, niezależnie od posiadania ich na własność, przyjęto za celowe uwzględnienie ich w analizach i porównaniach.

¹⁷ Por. B. Wojciechowska-Ratajczak, *Cele i zadania AWRSP oraz niektóre uwarunkowania ich realizacji. Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*, Warszawa 1995 r., s. 29 - 30.

badanych zbiorowościach osiągnęły gospodarstwa nabyte poprzez zakup. Należy jednak zaznaczyć, że w jednostkach tych efektywność wykorzystania majątku była wyższa niż w pozostałych formach, co zostało odzwierciedlone w analizie sytuacji ekonomicznej (tab. 6 i 7). Wyniki rankingu z 1997 r. dowodzą, że gospodarstwa popegeerowskie optymalizują strukturę posiadanych czynników wytwórczych. Relacje *kapitał/ziemia* oraz *kapitał/zatrudnienie* wzrosły w porównaniu do 1996 r. niemal we wszystkich formach. W przyszłości warunkiem niezbędnym dalszej poprawy badanych wskaźników i tym samym ekonomiki gospodarowania będzie wysoki poziom nakładów inwestycyjnych w tych jednostkach.

Tabela 4

Podstawowe wielkości charakteryzujące majątek badanych gospodarstw w skali Wielkopolski w 1996 r. oraz Polski 1996 - 1997

Wyszczególnienie		Formy organizacyjne badanych gospodarstw			
		Administrowane	Spółki Agencji	Dzierżawione	Zakupione
Aktywa całkowite* na 1 gospodarstwo (w tys. zł)	a)	9 251	18 870	5 062	1 544
	b)	10 378	13 708	6 300	5 437
	c)	11 638	16 726	6 824	10 317
Wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy** (w tys. zł)	a)	80,3	80,2	104,3	58,5
	b)	128,1	84,1	131,2	110,9
	c)	144,3	110,0	148,7	157,5
Aktywa całkowite przypadające na 1 ha ziemi (w tys. zł)	a)	4,7	5,8	5,7	3,3
	b)	8,3	7,2	6,9	6,6
	c)	9,7	9,2	6,3	8,6

* Do aktywów całkowitych zaliczono oprócz aktywów całkowitych także aktywa dzierżawione.

** Aktywa całkowite/średni stan zatrudnienia.

a) badane gospodarstwa z Wielkopolski, b) Ranking „300” za 1996 r., c) Ranking „300” za 1997 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z kwestionariuszy ankietowych pt. „Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw...”, op. cit. oraz rankingu „Lista 300”, „NZG”, 1997/37, s. 30 - 48 oraz 1998/38, s. 24 - 41.

Analizując inwestycje w badanych jednostkach przez pryzmat wielkości odpisów amortyzacyjnych stwierdzono, że gospodarstwa popegeerowskie w skali Wielkopolski charakteryzowały się bardzo wysokim poziomem inwestycji na tle sytuacji w kraju (tab. 5). Będzie to wpływać na bardziej dynamiczny rozwój tych gospodarstw. Jak wskazują wyniki ekonomiczne (tab. 6), efektywność wykorzystania poniesionych nakładów inwestycyjnych w tych jednostkach jest również znaczna. Najwyższe wskaźniki stopy reprodukcji odnotowały zarówno w skali regionalnej, jak i ogólnopolskiej jednostki dzierżawione¹⁸. Rzutować to może w przyszłości na zwiększenie majątku i zdolności produkcyjnych, w stosunku do pozostałych form. Gospodarstwa te z czasem mają szansę stać się silnymi ekonomicznie, w pełni zintegrowanymi z przemysłem rolno-spożywczym, pod warunkiem odpowiedniego docenienia narzędzi marketingowych w funkcjonowaniu tych

¹⁸ Por. W. Guzewicz, J. Kulawik, *Działalność inwestycyjna ...*, op. cit., s. 2.

przedsiębiorstw. Jednocześnie zaobserwowano, że we wszystkich formach przedsiębiorstw (oprócz gospodarstw administrowanych w próbie ogólnopolskiej) wskaźnik stopy reprodukcji¹⁹ w 1996 r. przekroczył 1, co świadczy o występowaniu zjawiska rozszerzonej reprodukcji majątku trwałego. Poziom ten, jak wynika z zestawień, prawie we wszystkich formach organizacyjnych gospodarstw zwiększył się w porównaniu do 1995 r., co jest zjawiskiem pozytywnym. Jak wskazują dane z 1997 r., tempo wzrostu stopy reprodukcji ulegało obniżeniu, w relacji do 1996 r. Dalszy spadek tej wielkości prowadzić może do zachamowania rozwoju gospodarstw popegeerowskich.

Tabela 5

Wskaźniki stopy reprodukcji w badanych gospodarstwach w rejonie działania poznańskiego Oddziału Agencji w 1996 r. oraz w skali ogólnopolskiej (1995 - 1997)

Formy organizacyjne gospodarstw	1995	1996	1997
Administrowane a)	–	105	–
b)	73,8	95,5	123
Spółki Agencji a)	–	472,4	–
b)	209,6	237,0	201,8
Dzierżawione a)	–	1128,3	–
b)	284,9	706,5	295,9
Zakupione a)	–	350	–
b)	289,6	259,3	499,3

a) badania gospodarstw w Wielkopolsce, b) badania ogólnopolskie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR, IERiGŻ*, Warszawa 1998, s. 23 oraz danych z kwestionariuszy ankietowych pt. "Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw...", op. cit.

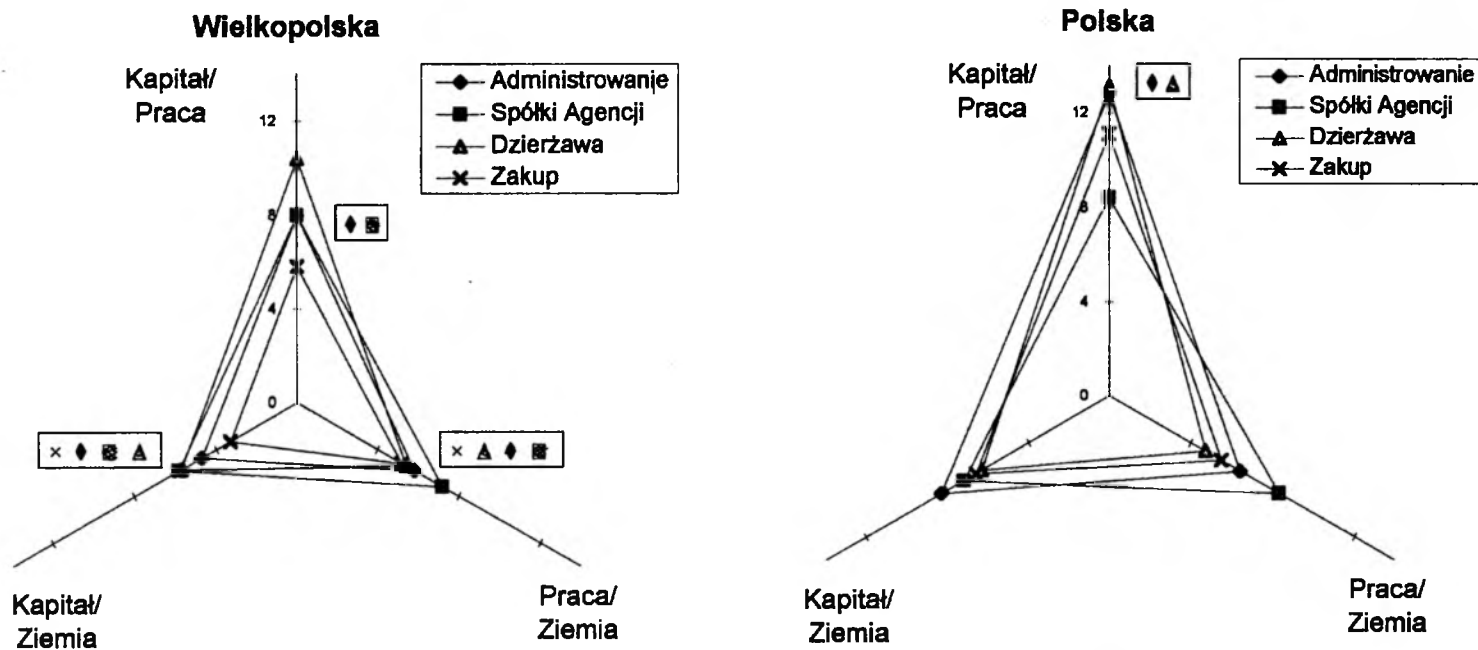
Podsumowaniem rozważań na temat czynników wytwórczych w gospodarstwach popegeerowskich jest ilustracja geometryczna w formie radialnego diagramu²⁰ (rys. 2), na którym umieszczono poszczególne relacje dotyczące omawianych czynników produkcji tj. *kapitał/praca*, *kapitał/ziemia* oraz *praca/ziemia*²¹. W przypadku skali ogólnopolskiej wykorzystano dane z wyników „Rankingu 300” z 1996 r.²² Spójrzmy na to zagadnienie z nieco innej strony, koncentrując się głównie na porównaniach potencjałów czynników wytwórczych. Implikacją do tych rozważań jest stwierdzenie, że wielkości absolutne czynników wytwórczych nie decydują w takim zakresie o wynikach ekonomicznych przedsiębiorstw, co ich wzajemne relacje,

¹⁹ Stopa reprodukcji = (nakłady inwestycyjne/amortyzacja) × 100.

²⁰ Diagram ten zawiera 3 równomierne osie radiacji. Parametry relacji kapitał/praca poddano skalowaniu. Wielkość tej relacji została wyrażona w (tys. zł/os.) × 10⁻¹. Wielkość relacji kapitał/ziemia wyrażona została w tys. zł/1 ha UR, natomiast relacja praca/ziemia w os./100 ha UR.

²¹ Kapitał – w znaczeniu aktywa całkowite (aktywa własne + aktywa dzierżawione); praca – określona jako przeciętny stan zatrudnienia w badanych gospodarstwach.

²² Brak niektórych danych uniemożliwił autorom wykorzystanie badań: W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne...*, op. cit.

Rys. 2. Proporcje czynników wytwórczych w gospodarstwach popegeerowskich w Wielkopolsce (1996) i w Polsce (wyniki rankingu „Lista 300”, 1996)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z kwestionariuszy ankietowych pt. „Sytuacja ekonomiczno-finansowa...”, op. cit oraz ranking „Lista 300”, „NŻG”, 1997/37 (dane dla Polski) oraz A. Woś, *Prognoza przekształceń strukturalnych polskiego rolnictwa do roku 2020*, Strategiczne problemy rozwoju polskiego rolnictwa, IERiGŻ, Warszawa 1996, s. 36.

a przede wszystkim efektywność wykorzystania. Na rysunkach w przestrzeni trójwymiarowej usytuowane zostały trójkąty czynników wytwórczych, których wierzchołki odpowiadają trzem wymienionym relacjom. Trójkąty dla poszczególnych form organizacyjno-prawnych gospodarstw różnią się nie tylko usytuowaniem w przestrzeni (kątem nachylenia względem układu przestrzeni), ale także kształtem²³. Dla łatwiejszego zobrazowania potencjału czynników wytwórczych należy uwzględnić wspólny punkt zerowy dla wszystkich analizowanych form. Wówczas mamy do czynienia z czterema czworościanami. Obliczając i porównując objętości poszczególnych czworościanów w celu określenia potencjału czynników wytwórczych zauważono, że największą objętość dla gospodarstw popegeerowskich w Wielkopolsce posiada czworościan reprezentujący spółki Agencji, podczas gdy w Polsce administrowanie. Jeśli przyjmiemy, że objętość czworościanu dla gospodarstw administrowanych wynosi 100 jednostek, w dwóch porównywanych zbiorowościach, to w Wielkopolsce w przypadku pozostałych form wyniosły one: dla spółek Agencji, dzierżaw i gospodarstw zakupionych odpowiednio: 152,9, 146,6, 45,8 jednostek, podczas gdy w skali ogólnokrajowej stosownie: 74,9, 57,2, 59,2. Wynika z tego, że potencjał czynników wytwórczych w poszczególnych formach organizacyjnych badanych gospodarstw w Wielkopolsce różnił się znacznie od przeciętnej sytuacji w kraju. Największy ich zasób posiadały w rejonie działania poznańskiego oddziału AWRSP – spółki Agencji. Jednostki te powstały na bazie silnych ekonomicznie, dobrze zarządzanych PGR o strukturach wieloszczeblowych (tj. składających się z kilku zakładów rolnych). W przypadku sytuacji w kraju uwagę zwraca relatywnie niski poziom potencjału wytwórczego w przypadku gospodarstw dzierżawionych. Jest to o tyle zaskakujące, że jednostki te, w przeciwieństwie do jednostek nabytych w drodze zakupu, wykorzystują w szerokim zakresie składniki majątku, które nie są ich własnością. Niemniej dokładniejsza analiza długości boków tego trójkąta skłania do wniosku, że relacja *praca/ziemia* była w analizowanym przypadku na najniższym poziomie, w porównaniu do pozostałych form organizacyjnych gospodarstw. Zestawiając analizę zasobów czynników wytwórczych z osiągniętymi przez badane podmioty wynikami ekonomicznymi (będzie to tematem dalszych rozważań) dostrzeżono, że wielkość potencjału czynników wytwórczych nie decydowała wprost o bieżącej sytuacji ekonomicznej podmiotów w badanych zbiorowościach. Szczególną uwagę zwracają gospodarstwa nabyte w drodze zakupu, zarówno w rejonie działania poznańskiego oddziału AWRSP, jak i w skali ogólnokrajowej, które posiadając relatywnie nieduże zasoby czynników wytwórczych osiągnęły korzystne wielkości wskaźników ekonomicznych (por. tab. 6). Wskazuje to na względnie wysoką efektywność wykorzystania czynników wytwórczych w gospodarstwach zakupionych oraz efektywnie ukształtowaną ich strukturę.

W konkluzji należy stwierdzić, że gospodarowanie w rolnictwie popegeerowskim, oparte o majątek dzierżawiony, nie gwarantuje bezpośrednio

²³ A. Woś, *Prognoza przekształceń strukturalnych polskiego rolnictwa do roku 2020*, Strategiczne problemy rozwoju polskiego rolnictwa, IERiGŻ, Warszawa 1996, s. 36.

osiągnięcia korzystniejszych wyników ekonomicznych. Wynikać to może m.in. z relatywnie niskiego zwrotu kapitału w rolnictwie²⁴. W przyszłości należy oczekiwać wzrostu wielkości relacji *kapitał/praca* i *kapitał/ziemia* przy jednoczesnym spadku wielkości relacji *praca/ziemia*, co w efekcie spowoduje „spłaszczenie” czworościanów reprezentujących czynniki wytwórcze. Na obecnym etapie restrukturyzacji gospodarstw popegeerowskich, szczególną wagę powinno się zwrócić na kapitał i jego strukturę, co w najbliższym czasie będzie rozstrzygało o tempie i jakości procesów dostosowawczych a tym samym optymalizacji struktury wytwórczej byłego państwowego sektora rolnego do warunków rynkowych²⁵.

3. PRZYCHODY, KOSZTY ORAZ SYTUACJA EKONOMICZNA PORÓWNYWANYCH GOSPODARSTW

Analizę ekonomiczną zrestrukturyzowanych gospodarstw rozpoczęto od zestawienia przychodów, kosztów oraz wskaźników rentowności i płynności (tab. 6). Przedstawione dane wskazują na zróżnicowanie podstawowych charakterystyk ekonomicznych badanych form prawno-organizacyjnych²⁶ w obu badanych zbiorowościach. Najwyższy poziom przychodów, jak i kosztów na 1 ha/UR odnotowano w rejonie działania poznańskiego oddziału AWRSP dla spółek Agencji, podczas gdy w skali całego kraju, w przypadku gospodarstw nabytych w drodze zakupu. Uwagę zwraca także nieznaczną dyspersję analizowanych danych w skali Wielkopolski w porównaniu do sytuacji ogólnopolskiej, co tłumaczyć można względnie mniejszym zróżnicowaniem sytuacji ekonomicznej gospodarstw.

Gdy idzie o wskaźnik rentowności, najkorzystniejsze wartości osiągnęły w regionie Wielkopolski gospodarstwa nabyte poprzez zakup a w Polsce jednostki administrowane. Równocześnie dostrzeżono, że w rejonie działania poznańskiego oddziału Agencji osiągnięto wyższy poziom analizowanego wskaźnika we wszystkich formach organizacyjnych, za wyjątkiem dzierżaw oraz wystąpiło niższe zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi formami organizacyjnymi gospodarstw popegeerowskich. W odniesieniu do skali ogólnokrajowej korzystne wyniki jednostek administrowanych mogą być pewnym zaskoczeniem, z uwagi chociażby na fakt, że administrowanie gospodarstwem nie zapewnia osobowości prawnej. Jak podaje W. Guzewicz²⁷ poprawę efektywności w tych jednostkach tłumaczyć można statystyczną zmianą zbiorowości. Prawie co piąte badane gospodarstwo, w większości słabsze ekonomicznie, zmieniło formę własności przeważnie na dzierżawną. W konsekwencji w grupie tej pozostały gospodarstwa o wyższej rentowności. Niemniej jednak, jak wskazują badania przeprowadzone w skali całego

²⁴ Por. W. Guzewicz, J. Kulawik, *Ekonomiczne i finansowe problemy zagospodarowania majątku po byłych państwowych gospodarstwach rolnych*, w: *Stan obecny i aktualne problemy prywatyzacji rolnictwa*, Materiały na Konferencję Międzynarodową, Warszawa 1996 r., s. 106 - 107.

²⁵ Por. A. Woś, *Prognoza przekształceń...*, op. cit., s. 37.

²⁶ Por. J. Kulawik, *Finanse byłych gospodarstw państwowych*, „Agroprolog”, 1995/2, s. 8.

²⁷ W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne...* 411, op. cit., s. 34.

kraju dla 1997 r., nastąpił spadek rentowności w tej grupie przedsiębiorstw. Tak więc korzystne wyniki tych podmiotów osiągnięte w 1996 r. można traktować jako krótkookresową tendencję.

Tabela 6

Przychody, koszty (tys. zł/1 ha UR), wskaźnik rentowności* oraz płynności bieżącej w zrestrukturyzowanych gospodarstwach popegeerowskich w regionie Wielkopolski (1996) oraz w skali ogólnopolskiej (lata 1994 - 1997)**

Forma organizacyjna gospodarstw	Przychody		Koszty		Wskaźnik rentowności		Wskaźnik płynności bieżącej	
	a	b	a	b	a	b	a	b
Administrowane								
1994	–	1,56	–	1,54	–	–0,9	–	3,05
1995	–	2,26	–	2,14	–	5,4	–	4,27
1996	2,54	3,08	2,43	2,84	5,5	8,3	1,87	2,97
1997	–	3,31	–	3,20	–	3,9	–	2,71
Spółki Agencji								
1994	–	3,93	–	3,82	–	5,5	–	3,49
1995	–	3,82	–	3,54	–	7,9	–	2,75
1996	3,85	4,59	2,39	4,34	5,9	5,8	2,16	2,12
1997	–	5,37	–	5,2	–	3,3	–	2,08
Dzierżawione								
1994	–	1,64	–	1,51	–	7,5	–	2,27
1995	–	2,18	–	2,02	–	7,9	–	1,99
1996	2,82	2,82	2,55	2,68	6,0	5,0	2,07	1,68
1997	–	3,19	–	3,11	–	2,6	–	1,44
Zakupione								
1994	–	2,30	–	2,21	–	2,8	–	0,83
1995	–	7,54	–	7,47	–	1,0	–	1,02
1996	3,52	9,79	2,21	9,41	6,3	4,0	6,35	1,35
1997	–	7,84	–	7,52	–	4,4	–	1,32

a) badania gospodarstw w Wielkopolsce, b) badania ogólnopolskie.

*Wskaźnik rentowności = wynik finansowy brutto/koszty ogółem.

** Wskaźnik płynności bieżącej = majątek obrotowy/zobowiązania krótkoterminowe.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR, IERiGŻ*, Warszawa 1998 oraz danych z kwestionariuszy ankietowych pt. "Sytuacja ekonomiczno-finansowa gospodarstw...", op. cit.

Pod względem wskaźnika płynności odnotowano relatywnie korzystniejszą sytuację w regionie Wielkopolski, gdzie wszystkie formy gospodarstw za wyjątkiem administrowanych osiągnęły poziom zapewniający płynność finansową (powyżej 2)²⁸. W skali ogólnopolskiej tylko niektóre z badanych form gospodarstw – administrowane i spółki Agencji wykazały się takim poziomem omawianego wskaźnika. Natomiast w odniesieniu do pozostałych form występuje realne ryzyko utraty płynności. Jednym z narzędzi poprawy sytuacji finansowej mógłby być kredyt preferencyjny na zakup

²⁸ Por. Z. Golaś, F. Wysocki, *Zastosowanie analizy wskaźnikowej do oceny sprawności finansowej przedsiębiorstw rolniczych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1993/6, s. 41 - 42.

obrotowych środków produkcji²⁹. Niemniej jednak gospodarstwa te powinny rozważyć prowadzenie mniej ryzykownej strategii finansowej, chociażby poprzez ograniczenie zakresu inwestycji.

Analizując dynamikę rentowności i płynności w skali ogólnopolskiej w latach 1994 - 1997 stwierdzono, że o ile w latach 1994 - 1996 badane wskaźniki w gospodarstwach popegeerowskich w skali całego kraju wykazywały tendencję rosnącą, co było zjawiskiem korzystnym, to w 1997 r. nastąpiło pogorszenie efektów ekonomicznych we wszystkich formach gospodarstw, pomimo wzrostu poziomu intensywności gospodarowania. Nastąpiło to w warunkach niekorzystnych uwarunkowań makroekonomicznych (rozwarcie nożyc cenowych, ujemny bilans handlowy w obrotach art. rolno-spożywczych)³⁰ oraz trudności w sprzedaży produktów rolnych³¹. Niskie wskaźniki rentowności i płynności odnotowały gospodarstwa dzierżawione, co prowadzić może do „zwrotu” nieruchomości rolnych. Można przyjąć, że w najbliższym okresie, w związku z pogorszeniem warunków gospodarowania w rolnictwie, proces ten ulegnie nasileniu. Stąd AWRSP na przełomie 1998/1999 r. podjęła działania polegające na przejmowaniu przez Oddziały Agencji odroczonej w spłacie wierzytelności dzierżawców wobec przedsiębiorstw skupujących zboża, w zamian za potrącenia z tytułu płatności należności wynikających z umowy dzierżawy. Nie bez znaczenia powinno być także uczestnictwo Agencji w inwestycjach realizowanych na przedmiocie dzierżawy oraz możliwość zastosowania czasowego wyłączenia z produkcji obiektów (owczarnie, gorzelnie). Niemniej jednak, w dłuższym horyzoncie czasowym o sytuacji ekonomicznej sektora popegeerowskiego decydować będą głównie czynniki makroekonomiczne, w tym zwłaszcza warunki opłacalności produkcji rolnej.

Badane gospodarstwa popegeerowskie zarówno w regionie Wielkopolski, jak i w skali ogólnokrajowej charakteryzowały się znacznym zróżnicowaniem pozycji finansowej (tab. 7). Najkorzystniejszą sytuację pod tym względem odnotowały w obu badanych zbiorowościach gospodarstwa administrowane. Zarządzanie w tych jednostkach powinno koncentrować się na pełniejszym wykorzystaniu obcych źródeł finansowania – zwłaszcza dostępnych na rynku kredytów preferencyjnych, przy wykorzystaniu efektów dźwigni finansowej. Zdecydowanie mniej korzystna pozycja finansowa zarówno w rejonie działania poznańskiego oddziału AWRSP, jak i w Polsce, miała miejsce w jednostkach dzierżawionych i nabytych poprzez zakup. Brak dokapitalizowania tych gospodarstw może spowodować poważne problemy związane z utrzymaniem ich zdolności finansowej³². W przypadku jednostek dzierżawionych oraz gospodarstw nabytych w drodze zakupu uwagę zwraca relatywnie korzystniejsza sytuacja w Wielkopolsce w zakresie analizowanej pozycji finansowej (tab. 7), pomimo ich znacznych obciążeń kredytowych. Wyniki rankingu z 1997 r. dowodzą, że nastąpiło ogólne

²⁹ Por. W. Guzewicz i inni, *Wyniki ekonomiczno-produkcyjne...*, Warszawa 1998 r., op. cit., s. 50.

³⁰ Por. *Ocena sytuacji produkcyjno-dochodowej w rolnictwie po 1997 r. wraz z prognozą na 1998 r. oraz informacją o sytuacji w handlu zagranicznym towarami rolno-spożywczymi*, MRiGŻ, Warszawa 1998, s. 1 - 8.

³¹ Czynnikiem pogorszenia wyników ekonomicznych w 1997 r. były także trudne warunki atmosferyczne – mroźna i długa zima oraz deszczowy okres żniw.

³² W. Guzewicz, W. Józwiak, J. Kulawik, *Efektywność gospodarowania...*, op. cit., s. 43 - 44.

pogorszenie sytuacji gospodarstw popegeerowskich w zakresie ich pozycji finansowej. Szczególnie niekorzystna sytuacja nastąpiła w odniesieniu do pokrycia zobowiązań gospodarstw ich nadwyżką finansową. Wskazuje to na szybszy wzrost zobowiązań w relacji do osiąganych zysków. Trudno jednak jednoznacznie ocenić, czy jest to tendencja stała.

Tabela 7
Wskaźniki pozycji finansowej popegeerowskich gospodarstw w skali Wielkopolski (1996 r.) oraz Polski (lata 1996 - 1997)

Forma organizacyjna gospodarstw	Pokrycie zobowiązań nadwyżką finansową		Pokrycie aktywów kapitałem własnym		Kredyt na 1 ha (w zł)
	1996	1997	1996	1997	
Administrowane	a)	0,6	–	0,87	–
	b)	0,7	0,39	0,88	378,6
	c)	–	–	–	274,9
Spółki Agencji	a)	0,25	–	0,73	–
	b)	0,4	0,22	0,77	400,2
	c)	–	–	–	624,7
Dzierżawione	a)	0,24	–	0,37	–
	b)	0,2	0,09	0,2	660
	c)	–	–	–	544,4
Zakupione	a)	0,2	–	0,67	–
	b)	0,2	0,11	0,2	436
	c)	–	–	–	262,3

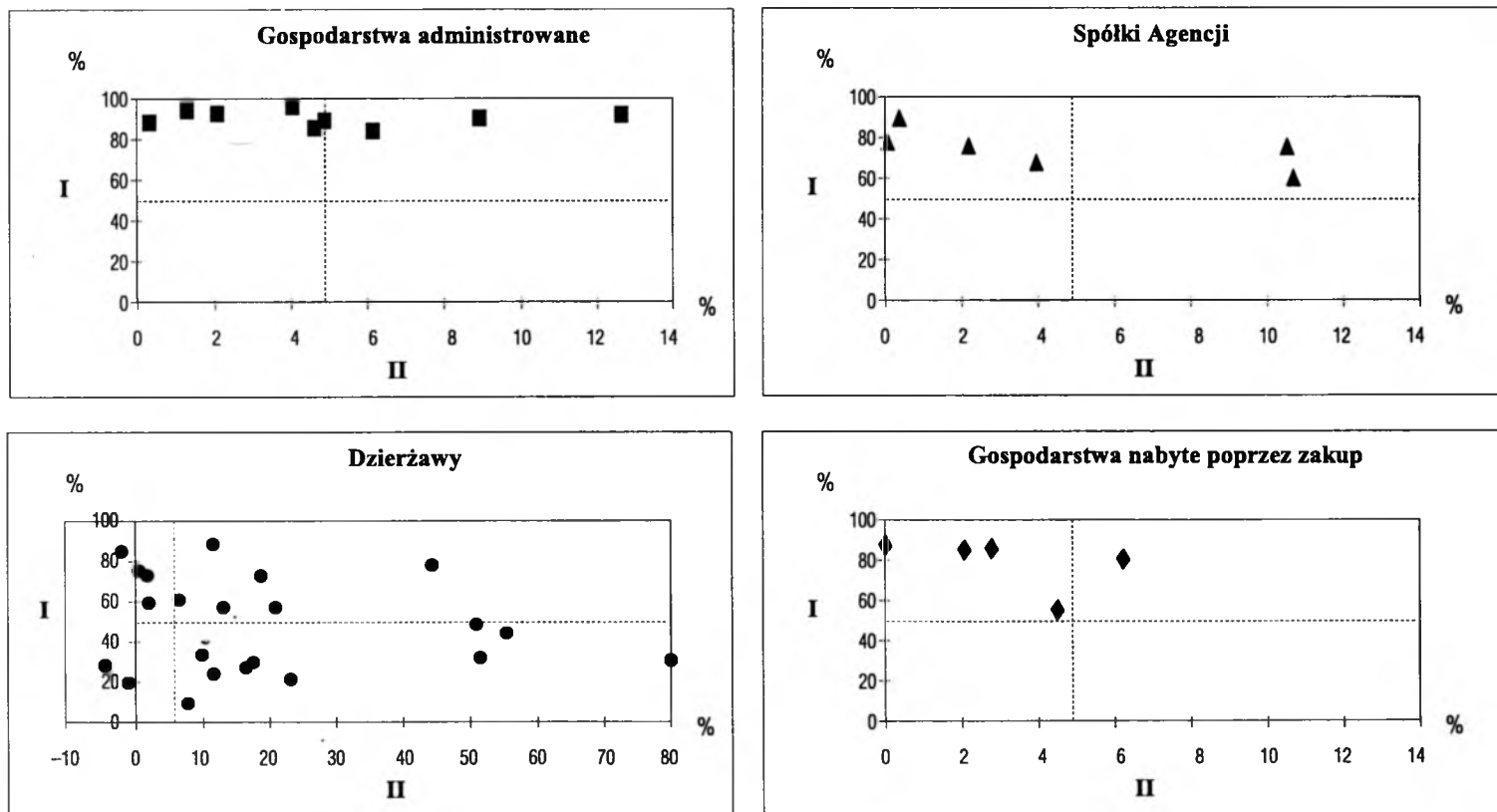
a) badane gospodarstwa w Wielkopolsce, b) gospodarstwa z rankingu „Lista 300”, c) badania ogólnopolskie.

Pokrycie zobowiązań nadwyżką finansową = (wynik finansowy netto+amortyzacja)/całość zobowiązań przedsiębiorstwa; Pokrycie aktywów kapitałem własnym = kapitał własny/aktywa własne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z kwestionariuszy ankietowych pt. „Sytuacja ekonomiczno-finansowa...”, op. cit., W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne wielkoobszarowych gospodarstw powstałych z majątku byłych PGR, IERiGŻ Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy*, 411, Warszawa 1997, tabela 16 oraz rankingu „Lista 300” zamieszczonego na łamach „Nowego Życia Gospodarczego”, 1997/37, s. 30 - 48 oraz 1998/38, oraz 1998/38, s. 24 - 41.

W analizie zachowań gospodarstw popegeerowskich w zakresie strategii finansowych posłużono się także wskaźnikami pokrycia kapitałów własnych oraz ich rentowności, zestawiając odpowiednie wielkości na jednym rysunku (rys. 3). Z uwagi na brak porównywalnych danych w tym zakresie w odniesieniu do skali ogólnopolskiej skoncentrowano się na gospodarstwach w Wielkopolsce. Każda z form została przedstawiona na oddzielnych rysunkach. Przedstawiono wszystkie badane gospodarstwa w postaci punktów. Celem takiego zestawienia było określenie jednej z trzech strategii finansowych jakie są realizowane przez badane jednostki: bezpiecznej, ryzykownej i zrównoważonej. Przyjęto, że pokrycie aktywów kapitałem własnym w strategii bezpiecznej powinno wynosić minimum 50%³³ (na

³³ E. Mączyńska, M. Zawadzki, *Zadłużenie przedsiębiorstw – pomoc czy przeszkoda?*, „Bank i Kredyt”, 1996/9.

Rys. 3. Strategie finansowe w badanych gospodarstwach popegeerowskich: administrowanych, spółkach Agencji, dzierżawach oraz nabytych w drodze zakupu w Wielkopolsce w 1996 r.

I Rentowność kapitału własnego (w %) tj. wynik finansowy/kapitał własny; II. Pokrycie aktywów kapitałem własnym (w %) tj. kapitał własny/aktywa.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z kwestionariuszy ankietowych pt. "Sytuacja ekonomiczno-finansowa...", op. cit.

rysunkach wyznaczono przerywaną linię poziomą), w strategii zrównoważonej co najmniej 30%, zaś w ryzykowej poniżej 30%. Równocześnie założono, że poziom rentowności kapitału własnego, zapewniający dalszy rozwój gospodarstw powinien osiągnąć wielkości przekraczające 5% (na rysunkach przedstawiono to za pomocą linii pionowej przerywanej). Analiza skłania do wniosku, że badane formy gospodarstw wyraźnie się różnią w zakresie realizowanych strategii finansowych. W jednostkach administrowanych oraz spółkach Agencji wszystkie badane jednostki osiągnęły wskaźnik pokrycia aktywów kapitałem własnym, przekraczający 50%³⁴. W przypadku wskaźnika rentowności w obydwu badanych grupach nawet połowa z badanej populacji nie przekroczyła 5%. Jednostki te realizują więc strategię określaną jako bezpieczną³⁵, polegającą na znacznym samofinansowaniu własnej działalności.

Odmianą strategię realizują gospodarstwa dzierżawione, 50% z nich osiągnęło wskaźnik pokrycia określany jako bezpieczny, jednakże aż 16 z 22 badanych gospodarstw osiągnęło rentowność przekraczającą 5%. Wskazuje to na realizację tzw. strategii ryzykowej polegającej na osiąganiu wysokich rentowności, przy relatywnie wysokim ryzyku utraty płynności finansowej. Warto ponadto zwrócić uwagę, że w tej grupie przedsiębiorstw wystąpiło największe zróżnicowanie warunków gospodarowania. Prowadzi to do powstawania silnych ekonomicznie gospodarstw z w pełni wykupionym majątkiem dzierżawionym na jednym biegunie oraz upadłości części z nich na drugim.

W przypadku jednostek nabytych w drodze zakupu, wszystkie z 5 badanych przekroczyły zakładany poziom bezpieczeństwa udziału kapitałów własnych w majątku oraz tylko jedno przekroczyło 5%-tą rentowność. Gospodarstwa te, podobnie jak spółki Agencji oraz jednostki administrowane realizowały bezpieczną strategię. W przyszłości rozwój przedstawianych form będzie uzależniony od optymalizacji przez gospodarstwa z jednej strony udziału kapitału własnego w aktywach, z drugiej jego rentowności. Z tego punktu widzenia szczególnie jednostki administrowane i spółki Agencji powinny dążyć do zwiększenia kapitałów obcych w finansowaniu majątku. Pamiętać jednak należy, że relatywnie niska rentowność osiągana przez te podmioty może nie być wystarczająca dla pokrycia kosztów związanych z obsługą tych kapitałów. Gospodarstwa te powinny rozważyć tańsze źródła w finansowaniu swojej działalności np. kredyty preferencyjne, z uwzględnieniem jednak możliwości ich spłaty. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że szczególnie jednostki administrowane, z uwagi na brak osobowości prawnej, mogą napotkać na problemy związane z udzieleniem im kredytów. Natomiast w przypadku jednostek dzierżawionych dalsze działanie kierownictw tych gospodarstw powinno zmierzać w kierunku „znormalnienia” struktury finansowej tj. zwiększenia udziału kapitału własnego w majątku (dopakalizowanie) i przejścia tym samym do strate-

³⁴ Por. W. Guzewicz, W. Józwiak, J. Kulawik, *Efektywność gospodarowania...*, op. cit., s. 80.

³⁵ J. Kulawik, *Czynniki kształtujące rentowność i produktywność w przedsiębiorstwach powstałych na majątku Skarbu Państwa*, „Agroprolog”, 1997/1, s. 5.

gii zrównoważonej³⁶. Wynika to ze znacznego ryzyka utraty płynności przez te podmioty, co przy znacznych wahaniami opłacalności produkcji rolnej nie jest bez znaczenia.

3. PODSUMOWANIE

1. Badane gospodarstwa w Wielkopolsce osiągały relatywnie korzystniejsze wyniki ekonomiczne od jednostek w skali ogólnokrajowej (średni wskaźnik rentowności 5,92 wobec 5,77 dla podmiotów krajowych, natomiast w przypadku płynności bieżącej odpowiednio: 3,11 i 2,03 w 1996 r.). Wynikało to z ich lepszej sytuacji ekonomicznej na początku okresu transformacji gospodarczej.

2. Wykazano, że dostosowania gospodarstw utworzonych po byłych PGR-ach do warunków rynkowych w Wielkopolsce były uzależnione w pierwszym rzędzie od form organizacyjno-prawnych w jakich one funkcjonują. Najkorzystniejsze wyniki ekonomiczno finansowe osiągały gospodarstwa dzierżawione i nabyte w drodze zakupu, nieco gorsze spółki agencji i podmioty administrowane. W przypadku badanych gospodarstw w skali ogólnokrajowej zależności te nie były tak wyraźne. W 1996 r. gospodarstwa popegeerowskie w obu analizowanych zbiorowościach osiągnęły przeciętnie zadawalające wyniki ekonomiczne (średni wskaźnik rentowności 5,85). Niemniej badania przeprowadzone dla 1997 r. wykazały ogólne pogorszenie ich położenia ekonomicznego w tym ograniczenie tempa nakładów inwestycyjnych, co w konsekwencji spowodować może spowolnienie rozwoju.

3. Dostrzeżono znaczne zróżnicowanie w zakresie realizowanych przez gospodarstwa w Wielkopolsce strategii finansowych. Gospodarstwa administrowane, nabyte w drodze zakupu oraz spółki Agencji realizowały strategię określaną jako bezpieczną, przejawiającą się w niskim udziale obcych źródeł finansowania działalności. Równoległe osiągnięte przez te jednostki wskaźniki rentowności (za wyjątkiem gospodarstw nabytych w drodze zakupu) były relatywnie niskie w porównaniu do jednostek dzierżawionych. Zarządzanie w tych gospodarstwach powinno koncentrować się na pełniejszym wykorzystaniu obcych źródeł finansowania, zwłaszcza dostępnych na rynku kredytów preferencyjnych. Gospodarstwa dzierżawione realizowały natomiast strategię ryzykowną, przy względnie wysokiej rentowności kapitałów własnych. Zaobserwowano przy tym znaczne zróżnicowanie tej zbiorowości pod względem analizowanych wielkości. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że nastąpi polaryzacja ich rozwoju. Na jednym biegunie znajdować się będą jednostki o relatywnie wysokich rentownościach, znacznym udziale kapitałów własnych w majątku oraz silnym powiązaniu z przetwórstwem rolno-spożywczym. W przypadku tych jednostek obserwowane będzie zjawisko stopniowego wykupu dzierżawionego majątku. Drugi natomiast biegun to podmioty osiągające niskie rentowności, przy wysokim zadłużeniu majątku, co w efekcie spowoduje zwrot dzierżawionego majątku

³⁶ J. Kulawik, *Czynniki kształtujące rentowność...*, op. cit., s. 5.

i konieczność powtórnego jego zagospodarowania przez Agencję. W przyszłości gospodarstwa dzierżawione powinny zmierzać w kierunku podwyższenia udziału kapitałów własnych w finansowaniu swojej działalności. Kontynuacja jej w tym samym kształcie prowadzić może do utraty zdolności finansowej.

4. Zauważono, że potencjał czynników wytwórczych w poszczególnych formach organizacyjnych gospodarstw w rejonie działania poznańskiego Oddziału różnił się znacznie od sytuacji w skali ogólnokrajowej. Największy ich zasób posiadały przeciętnie spółki Agencji, najniższy zaś gospodarstwa nabyte w drodze zakupu. W Polsce natomiast odpowiednio: jednostki administrowane i dzierżawione. Badania wykazały, że wielkość potencjału czynników wytwórczych nie decydowała wprost o bieżącej sytuacji ekonomicznej omawianych form organizacyjnych gospodarstw. Szczególną uwagę zwracają w tym względzie gospodarstwa nabyte w drodze zakupu zarówno w skali Wielkopolski, jak i całego kraju, które posiadając relatywnie nieduże zasoby czynników wytwórczych, osiągnęły korzystne wskaźniki ekonomiczne. W przyszłości w gospodarstwach popegeerowskich należy oczekiwać poprawy relacji *kapitał/praca* i *kapitał/ziemia*, przy spadku wielkości relacji *praca/ziemia*. W 1996 r. można było zaobserwować znaczący wzrost nakładów na inwestycje w badanych gospodarstwach popegeerowskich zarówno w regionie Wielkopolski jak i w skali ogólnopolskiej. Odzwierciedla to się we wskaźniku stopy reprodukcji (średni wzrost o 151% w porównaniu do 1995 r.). Był on znaczny zwłaszcza u dzierżawców (248%). Ożywienie to dotyczyło w głównej mierze zakupu maszyn i urządzeń, natomiast w budownictwie rolniczym nadal panował zastój³⁷.

Dalszy rozwój gospodarstw utworzonych na bazie byłych PGR zarówno w regionie Wielkopolski, jak i w skali ogólnokrajowej, oprócz uwarunkowań przedstawionych wyżej, zależnych od samych gospodarstw, uwarunkowany jest także czynnikami makroekonomicznymi³⁸, do których można zaliczyć ogólną dynamikę wzrostu gospodarczego, poziom inflacji, politykę stóp procentowych i kursu walutowego określającą saldo obrotów bieżących z zagranicą³⁹. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że na obecnym etapie restrukturyzacji gospodarstw popegeerowskich, czynniki te istotnie będą wpływać na rozwój tych podmiotów. Nie bez znaczenia są też kierunki dostosowań polskiego rolnictwa do wymogów UE i związany z tym dostęp do funduszy akcesyjnych. Wiele wskazuje na to, że rozwój gospodarstw popegeerowskich przyczyni się do unowocześnienia sektora rolnego w Polsce, na tyle by mógł on sprostać konkurencji ze strony UE oraz rynku światowego.

³⁷ W. Guzewicz i inni, *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne...* 411, op. cit., s. 37.

³⁸ O sile tych powiązań świadczyć może m.in. pogorszenie wyników w badanych gospodarstwach w 1997 r. w warunkach ogólnej dekonjunktury w rolnictwie, por. *Ocena sytuacji produkcyjno-dochodowej...*, op. cit., s. 1-8.

³⁹ Por. *Średniookresowa Strategia Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*, MRiGZ, Warszawa 1998, s. 8-22.

ECONOMIC SITUATION OF THE EX-STATE FARMS
IN WIELKOPOLSKA REGION AND IN POLAND

S u m m a r y

The main aim of this study was to evaluate economic situation of the ex-state farms in Wielkopolska Region and in Poland. In the article used are the results of research conducted by the Authors and by the Institute of Agriculture and Food Industry Economics. The paper includes four parts. The first one presented range of the research and the methodology adopted. The second part includes analysis of the production factors in studied farms. The subject of the next chapter was economic situation in restructured units. The last part is a resumé. The main thesis of this article is the statement that ex-state farms in Wielkopolska have reached relative more profitable economic results than other such farms in the country. Moreover it is pointed that the future development units created on the base of the state farms is dependable except on insiding circumstances also on macroeconomic factors what was reflected in worsening profitability of these farms in 1997 during a recession in agriculture.